

УДК 282

І. В. Шостак,*кандидат історичних наук, доцент кафедри політології
Національний університет «Острозька академія»*

ДІЯЛЬНІСТЬ РИМО-КАТОЛИЦЬКИХ БЛАГОДІЙНИХ ТОВАРИСТВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена розгляду законодавчої бази, на основі якої здійснювали свою діяльність благодійні товариства на початку ХХ століття на території Російської імперії. На основі матеріалів ЦДІАК України проаналізовано особливості функціонування римо-католицьких благодійних товариств на українських землях у складі Російської імперії на початку ХХ століття.

Ключові слова: *Римо-католицька церква (РКЦ), благодійне товариство, притулок.*

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ РИМСКО-КАТОЛИЧЕСКИХ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫХ ОБЩЕСТВ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ В СОСТАВЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА

В статье рассмотрена законодательная база, на основе которой осуществляли свою деятельность благотворительные общества в начале ХХ века на территории Российской империи. На основе материалов ЦГИАК Украины проанализированы особенности функционирования римско-католических благотворительных обществ на украинских землях в составе Российской империи в начале ХХ века.

Ключевые слова: *Римско-Католическая Церковь, благотворительное общество, приток.*

ACTIVITIES OF THE ROMAN CATHOLIC CHARITIES AT THE UKRAINIAN LANDS IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE EARLY 20TH CENTURY

The article is devoted to the legal framework on which operated charities in the early 20th century in the Russian Empire. Based on the material of the Central State Historical Archive of Ukraine in Kiev analyzes the features of the functioning of the Roman Catholic Charities of the Ukrainian lands in the Russian Empire in the early 20th century.

Keywords: *Roman Catholic Church, charity, shelter.*

Важливим засобом боротьби з бродяжництвом, дитячою злочинністю була і залишається доброчинність. Вона є ефективним механізмом взаємодії органів державної влади і громадянського суспільства. Вона пропагується християнством як важливий вид діяльності. Вивчення історії доброчинності може дати підказки до того, які засоби і заходи можуть бути ефективними у подоланні безпритульності, злиднів, злочинності серед дітей в наш час. Доброчинність – це важлива характеристика будь-якого суспільства, яка говорить нам про це суспільство набагато більше, ніж наприклад, економічні показники чи політичний режим. Протягом історії нашого суспільства одними із лідерів у здійсненні благодійницької діяльності були і є християнські церкви, в т.ч. Римо-Католицька.

Суттєвий внесок у вивчення благодійності на українських теренах здійснили Ю. Гузенко [1] та Н. Сейко [2]. Проте їх дослідження стосуються окремих аспектів даної проблеми. Ю. Гузенко вивчав становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX ст. Н. Сейко, у свою чергу, проаналізувала доброчинність поляків у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.) на території Київського учбового округу. Тому основою даного дослідження стали матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, у якому зберігаються справи про відкриття та діяльність римо-католицьких благодійних товариств (фонди 274, 313, 336, 442).

Мета дослідження полягає у тому, щоб проаналізувати діяльність римо-католицьких благодійних товариств на українських землях у складі Російської імперії на початку XX століття.

4 березня 1906 р. були прийняті і затверджені Тимчасові правила про товариства і спілки. Тимчасові правила були основним законодавчим актом, який регламентував діяльність благодійних організацій до 1917 р.

У цих Правилах подавалося визначення поняття «товариство» – об'єднання кількох осіб, які не мали своїм завданням отримання для себе прибутків від ведення якогось підприємництва, обрали предметом своєї спільної діяльності певну мету. У ст. 2 цих Правил визначався порядок утворення товариств. А саме, необхідно було подати до губернського та міського присутствія письмову заяву встановленої форми. У заяві зазначалася мета товариства, порядок обрання органів управління, порядок вступу та вибуття членів. Якщо протягом 2 тижнів не було подано обґрунтованої відмови, товариство могло розпочинати свою діяльність. Реєстрація проводилася шляхом внесення

до реєстру та публікації інформації про його реєстрацію в місцевій пресі. Після цього товариство вважалося створеним і йому надавалося право купувати і продавати нерухоме майно, утворювати капітали, укладати договори, відповідно до цілей товариства відкривати заклади і підприємства, влаштовувати різні заходи і проводити збір пожертвувань [1, с. 39–64].

Благодійні товариства – добровільні громадські об'єднання осіб, що передбачали надавати нужденним матеріальну допомогу, різну за формами (грошима, речами тощо). Їх діяльність полягали також у тому, щоб засновувати та утримувати благодійні заклади, що працювали в рамках напрямків роботи товариств [1, с. 5–30].

Дозволялося утворювати добродійні товариства з необмеженою кількістю учасників, які вносили певні кошти або ж допомагали товариству своєю діяльністю. Існувала ієрархія між членами товариства. Вони поділялися на почесних, які надавали значні пожертви або послуги товариству, співреєстраторів – осіб, які щорічно вносили мінімальні для членства кошти, та дійсних, які безпосередньо відповідали за ведення діяльності товариства. Сприяння з боку держави такі товариства могли відчувати, оскільки мали деякі пільги відносно платежів, мита, зборів і податків.

Фінансові засоби, якими розпоряджалися добродійні товариства, склалися із спеціальних, запасних та видаткових капіталів. Капітал, який утворювався з добродійних пожертв з напередвизначеним призначенням, називався спеціальним. Запасний капітал складався з грошей, призначення яких не було визначено жертводавцем, і ним розпоряджалися загальні збори учасників товариства. Видатковий капітал складали внески, які не входили до спеціального і запасного капіталів [2, с. 37–41].

22 вересня 1912 р. набрали чинності «Правила про порядок видачі дозволу на публічний збір пожертвувань шляхом публічного продажу різних предметів (квітів, знаків тощо)», затверджені Міністерством внутрішніх справ. Вони встановлювали порядок збору пожертвувань на користь затверджених благодійних організацій шляхом продажу різних предметів [8, арк. 21].

Питання про припинення діяльності товариства вирішувалося губернським або міським присутством з ініціативи губернатора або градоначальника. У випадку виявлення відхилень від умов діяльності, визначених у Статуті, губернатор або градоначальник до внесення справи до присутствія могли запропонувати товариству самому у визначений термін усунути допущені порушення. Правила передбачали

можливість припиняти діяльність товариства владою губернатора або градоначальника, якщо «діяльність товариства загрожує громадській безпеці та спокою або набуває неморального напрямку», з наступною передачею питання на розгляд присутствія.

Вищий нагляд за діяльністю приватних благодійних товариств і закладів був покладений на Начальника головного управління в справах місцевого господарства (на підставі ст. 444, 445 Статуту громадського піклування). Товариства були зобов'язані безпосередньо або через губернаторів подавати Головному управлінню детальні звіти про свою діяльність, фінанси, майно, осіб, які перебували у цих закладах. Звіти подавалися не пізніше 1 липня. Зразки форм були підготовлені лише 1914 р. Тому до цього звіти надходили невчасно і не завжди із точною інформацією [1, с. 39–64].

Одним із завдань благодійних товариств було відкриття притулків. У притулках дітям надавали елементарні знання та провадили виховну діяльність. Притулки, звичайно, не могли замінити дітям виховання у родині, проте у таких закладах їм забезпечувалися харчування, догляд і початкове навчання. Крім того, в притулку можна було отримати навички певної професії.

Частина тогочасних притулків функціонувала при церквах різних християнських конфесій. Парафіяльні притулки того часу можна умовно поділити на стаціонарні та денні. Притулок у розумінні того часу був закладом, де діти не навчалися, а в першу чергу, виховувалися (утримувалися). Поширеними були дві форми притулків: «відкритої системи» і «закритої системи». Перша передбачала, що дітей віддавали до селянських сімей, а друга, відповідно, – утримання дітей власне в притулку [2, с. 160–176].

Якщо говорити про управління та керівництво добродійним закладом, то ці функції виконували або попечитель, або установа, яка надавала кошти на утримання закладу. За умови виникнення відповідної потреби, засновник мав право передавати свої обов'язки з утримання комусь іншому. Як правило, безпосередньо управління добродійним закладом покладалося на попечительську раду закладу або конкретну особу, які обиралися. Склад попечительської ради визначався засновником, який зберігав за собою посаду голови ради. Термін функціонування попечительської ради закладу, як правило, обмежувався 3–4 роками, після чого відбувалися перевибори. Членство в раді було на громадських засадах. З кінця XIX ст. до діяльності добродійних закладів соціальної опіки було підвищено вимоги. Засновників зобов'язували проводити щорічну ревізію всіх фінансово-

майнових справ закладу та звітуватися перед Міністерством внутрішніх справ та місцевою владою [2, с. 160–176].

На основі звітів, які подавалися керівництвом благодійних товариств, та інформації, яку збирали губернські жандарми, проаналізовано діяльність римо-католицьких благодійних товариств на початку ХХ століття. За інформацією Харківської губернської жандармерії серед благодійних товариств, статuti яких були затверджені у 1907 р., при харківському римо-католицькому костелі діяв притулок для бідних хлопців імені кс. Вагнера [7, арк. 57].

У першій половині ХХ ст. римо-католицьке благодійне товариство діяло в м. Луцьк. У 1909 р. голова луцького благодійного товариства канонік Станьковський клопотався про дозвіл цьому товариству влаштувати в м. Луцьк дім працелюбства і дитячий притулок [9, арк. 1–5].

По даній справі волинський губернатор надіслав до генерал-губернатора таку інформацію. Від попечителя Київського учбового округу він дізнався, що після відміни закону про таємне навчання в Південно-Західному краї почали швидко виникати римо-католицькі притулки, які, на його думку, займалися полонізацією. Поділяючи ці погляди, і в той же час не маючи розпоряджень як діяти у таких випадках, попечитель звертався із проханням дати інструкції. При цьому він зазначив, що пункт 3 статуту товариства, затвердженого 10 січня 1906 р., передбачає право відкривати громадські столові, чайні, дешеві квартири, доми на нічліг, притулки, гуртожитки, дома працелюбності, лікарні, амбулаторії тощо. Але це вони могли зробити лише з особливого дозволу відповідної влади кожного разу окремо. Тому попечитель наголошував на тому, що клопотання кс. Станьковського може бути відхилене через недотримання формальностей, але ці зауваження можуть бути виправлені і клопотання знову буде подано [9, арк. 1–5].

18 січня 1913 р. на адресу полтавського губернського жандармського управління Константиноградського і Миргородського повітів від полтавського поліцмейстера надійшов звіт про наявність благодійних товариств. У ньому зазначалося, що в м. Полтава при католицькому костелі є благодійне товариство. Стосовно м. Миргород, то у 1913 р. польських гуртків і товариств там не було.

Проаналізувати діяльність полтавського римо-католицького парафіяльного благодійного товариства можна на основі Статуту, який був затверджений у 1905 р. В Статуті зазначалося, що головною метою діяльності товариства є надання допомоги для покращення матеріального і морального стану бідних католиків полтавської парафії без різниці віку, статі, звань і становища. Передбачалося, що ця допомога

буде надаватися у вигляді: одягу, їжі та житла, медичного забезпечення і допомоги на поховання. Члени товариства здійснювали пошук роботи для одних, для інших допомагали придбати матеріали та інструменти для роботи і сприяли збуту виготовленої ними продукції. Товариство допомагало розподіляти престарілих і немічних у богадільню або будинки, де, за ними мали піклуватися, а дітей – у сирітські будинки, ремісничі або навчальні заклади тощо.

У Статуті передбачалося, що за наявності коштів товариство могло відкривати столові, будинки для нічлігу, притулки, гуртожитки, дома працелюбства, лікарні, амбулаторії, початкові училища, бібліотеки тощо.

Увесь капітал полтавського римо-католицького парафіяльного товариства поділявся на недоторканий і видатковий. У Статуті прописувалося, що дійсні члени товариства платять внески щорічно у розмірі, що визначають збори, але не менше 3 крб. Окрім того засоби товариства склалися із:

- членських внесків,
- прибутків від капіталів,
- пожертвувань членів товариства та сторонніх осіб грошима чи речами,
- прибутків від драматичних вистав, літературних читань, публічних лекцій, концертів тощо,
- зборів по підписних листах і книгам, що видавало для цього товариство,
- публічних зборів.

Управління справами, завідування ними і їх ведення покладалося на: правління товариства, органи правління і на загальні збори членів. До правління товариства могло входити від 6 до 12 осіб, щорічно склад правління оновлювався на 1/3. Члени правління товариства могли обиратися повторно за їх згоди. Щорічно члени правління із свого числа обирали голову, його товариша, скарбника і секретаря. Дві останні посади могла обіймати одна людина. Члени правління працювали на безоплатній основі.

Рішення правління приймалися простою більшістю голосів. Загальні збори поділялися на звичайні та надзвичайні. Звичайні збори потрібно було проводити не менше 1 разу в рік. Утворювалася ревізійна комісія, троє членів якої обиралися на 1 рік. Ревізійна комісія щомісячно контролювала суми, майно і книги товариства, перевіряла щорічні звіти [6, арк. 40].

Про фінансовий стан благодійного товариства при римо-католицькому костелі в м. Полтава дізнаємося із Звіту правління за 1910 і 1911 рр.

Прибуток товариства станом на 1.01.1912 р. становив 513,27 крб., а видатки відповідно 289,75 крб. Ці видатки пішли на: виховання і навчання дітей, допомогу бідним, на виїзд із Полтави. Усього у товариства залишилося – 223,52 крб. Ці кошти було сформовано із членських внесків у Полтавському товаристві взаємного кредиту (10 крб.), 4 % Державної ренти (на 100 крб.), готівка 112,52 крб.

Станом на 1912 р. серед членів полтавського благодійного товариства були такі римо-католицькі священики: почесний член кс. Ян Кухарський, дійсний член кс. Филип, кс. Євгеній Сличевич [6, арк. 51].

У Єкатеринославському повіті в с. Каменське у 1905 р. діяло римо-католицьке товариство допомоги бідним. Статут цього товариства був затверджений єкатеринославським губернатором 27 серпня 1905 р. Серед засновників товариства були: начальник технічної контори Ян Войцеховський, інженер технічної контори Здіслав Домбровський, лаборант хімічної лабораторії Фадей Вуйцик, майстер Іосиф Квечинський. Їх вік становив 37 – 56 рр. Головою правління став віце-директор Дніпровського заводу Адольф Маковський.

Голова правління та засновники товариства зацікавили владу. У відповідь на запит від червня 1913 р. про благонадійність Адольфа Маковського і Яна Войцеховського та інших осіб, обраних до складу правління товариства допомоги бідним в с. Каменське, була надана інформація про те, що відомостей про їх неблагонадійність у ротмістра м. Єкатеринослав немає [5, арк. 223].

20 листопада 1912 р. помічник начальника київського губернського жандармського управління в Бердичівському і Сквирському повітах повідомив, що в м. Бердичів є релігійні товариства під назвою «Роженцове» і «Шкаплерне». Ці товариства переслідували релігійні та моральні цілі. Однак, інформації про членів товариства немає, оскільки відповідні книги не велися. Запис до товариства відбувся наступним чином. Бажаючі особисто заявляли про свої наміри парафіяльному ксьондзу, від якого отримували благословення, настанови, розарій, і давали ксьондзу обіцянку вести моральний образ життя.

Головну роль в організації товариств в м. Бердичів відіграв місцевий ксьондз Зданович, який кожне богослужіння говорив проповіді і давав настанови держатися згуртовано, вести моральний образ життя, суворо виконувати усі обряди римо-католицької релігії, допомагати один одному матеріально. Проповіді священика мали дуже великий вплив на місцеве населення. Особливий акцент робився на проповіді добротності. Членські внески в товаристві не бралися із парафіян, а йшли пожертвування, які ксьондз роздавав бідним полякам. Офіцій-

них зборів товариства не організовували, оскільки не було потреби. Усі питання, що виникали, вирішувалися у костелі під час проповідей. Інших релігійних товариств у Бердичівському і Сквирському повітах у 1912 р. не було виявлено [3, арк. 108–109].

Помічник начальника київського губернського жандармського управління в Уманському, Звенигородському, Липовецькому повітах 30 листопада 1912 р. повідомляв, що в м. Умань діяло римо-католицьке благодійне товариство, яке поширювало свою діяльність на 6 сусідніх з Уманським повітів. Товариство нараховувало 147 осіб як чоловіків так і жінок польського походження із дворян [3, арк. 147].

У Кам'янець-Подільську діяв католицький жіночий гурток «Робота». У 1910 р. було підготовлено звіт про його роботу та виконання рішень. У звіті зазначалося, що 1910 р. – це третій рік роботи гуртка. На черговому щорічному зібранні 31 січня 1910 р. було прийнято наступні рішення:

- відправити одну найбільш здібну дівчину до Варшави чи в інше місто для вивчення крою і шиття, щоб потім вона почала вчителювати в домі працелюбства,

- видати із каси гуртка допомогу Ново-Ушицькому відділу гуртка для влаштування фарбувальні шерсті для ткацтва доріжок,

- розширити приміщення під дім працелюбства,

- збільшити кількість членів правління до 12,

- обрано головуючу – Адаміну Стражинську.

Із п'яти прийнятих рішень було виконано лише перше рішення – відправити одну найбільш здібну дівчину на навчання. Стосовно другого пункту щодо того, щоб видати із каси гуртка допомогу Ново-Ушицькому відділу гуртка, то ніхто із жінок не забажав цим зайнятися. Розширити приміщення під дім працелюбства не змогли, оскільки не знайшли відповідні кошти. Найбільше часу правління гуртка приділяло складенню проектів влаштування спектаклів, концертів, гулянь і лекцій, щоб збільшити касу гуртка.

У домі працелюбства дівчата навчалися кроїти, шити, ткати панчохи, мереживо та іншому рукоділлю. Усього курс крою закінчило 11 дівчат – інші, або менш здібні, або їм ще не вистачило часу, тому продовжують навчання [4, арк. 589].

Гурток «Робота» сприяв селянам продавати різні вироби і надавав допомогу в прийнятті ними участі у виставках цього промислу. Члени гуртка також самі організовували виставки кустарних виробів і виробів жіночої праці. У 1910 р. вони отримали золоту медаль у Варшаві

на виставці жіночих виробів, в основному за прошви і гладь. Бібліотека гуртка виписувала журнали, наприклад, дитячі.

Кам'янець-подільський римо-католицький жіночий гурток «Робота» мав кілька відділень: Ново-Ушицьке, Чарноминське. За 1910 р. було підготовлено звіт також про діяльність Чарноминського відділення. Воно було відкрито 19 липня 1909 р. У 1910 р. основні витрати цього відділення склалися із членського внеску до Кам'яця, допомога бідним, кошти на боротьбу з холерою, закупівля одягу та їжі хворим. Членів Кам'янець-Подільського гуртка було 70, Чарноминського відділення – 46, Ново-Ушицького – 20 [4, арк. 589].

Таким чином, можемо стверджувати, що на початку ХХ ст. римо-католицькі благодійні товариства діяли на українських землях відносно активно, надаючи допомогу тим римо-католикам, які цього потребували. Найбільша увага приділялась для дітей-сиріт і дітей із незаможних родин, для утримання яких відкривали притулки. Діяльність притулків та благодійних товариств регламентувалася відповідними законодавчими актами і підпадала під суворий контроль органів державної влади, які, в першу чергу, перевіряли не стан притулків, а благонадійність тих, хто займався добродійною діяльністю.

Список використаних джерел:

1. Гузенко Ю.І. Становлення і діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (на матеріалах Херсонської губернії): Дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук. – Спец. 07.00.01 – історія України. – К., 2004. – 241 с.

2. Сейко Н.А. Добродійність поляків у сфері освіти України (ХІХ – поч. ХХ ст.). Київський учбовий округ : Монографія / Н.А. Сейко. – Житомир : ЖДУ, 2006. – 318 с.

3. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України), ф. 274, оп. 1, спр. 2931: Донесення в Департамент від 5 грудня 1912 р. про діяльність у м. Бердичеві римсько-католицьких релігійних братств під назвами «Роженстовое» і «Шкаплерное», 147 арк.

4. ЦДАК України, ф. 274, оп. 1, спр. 2982 ч.2: Брошура «Звіт правління католицького жіночого гуртка «Робота» в Кам'янець-Подільську за 1910 р.», 589 арк.

5. ЦДАК України, ф. 313, оп. 2, спр. 2658: Списки засновників і членів правління римо-католицьких товариств допомоги бідним в с. Кашенське і м. Єкатеринославі, 253 арк.

6. ЦДАК України, ф. 323, оп. 1, спр. 70: Устав, прийнятий в 1905 р., і звіт правління Благодійного товариства при римо-католицькому костелі в м. Полтаві за 1910-1911 рр., арк. 32–51.

7. ЦДІАК України, ф. 336, оп. 1, спр. 2411: Про затвердження Уставу «товариства при Харківському римо-католицькому костелі піклування притулку для бідних хлопців ім. Вагнера» в 1907 р. Із списку легальних професійних товариств і кооперативів в м. Харкові и Харківській губ., 57 арк.

8. ЦДІАК ф. 442, оп. 642, спр. 172: Про дозвіл різним благодійним товариствам збору пожертвувань на вулицях м. Києва, 11.05.1912 – 18.06.1913, 83 арк.

9. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 859, спр. 268: Листування з Волинським губернатором про відкриття у Луцьку дитячого притулку і працелюбивого будинку. 13.09-3.11.1909 р., арк. 1–5.